

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Етнопсихологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми другого(магістерського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

**Тема № 1. Предмет, методологія та завдання етнічної
психології як науки**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології
Протокол від 15.08.2023 № 8

Розробники:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук,
Бондаренко Л. О.
Професор кафедри соціології та психології, доктор педагогічних наук, доцент
Марченко О. Г.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О. М.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А. А.

План лекції

1. Об'єкт, предмет і завдання етнічної психології.
2. Напрями етнічної психології.
3. Методологічні принципи етнічної психології.
4. Етнопсихологія як міждисциплінарна галузь знань.

Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

1. Гомонюк О. М., Купчишина В. Ч., Сердюк Ю.І. Етнопсихологія (у схемах і таблицях): навч. посіб. / за ред. О.М.Гомонюк. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2012. 232 с.
2. Данилюк І. В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір: монографія. Київ: Самміт-книга, 2010. 432 с.
3. Львовичкіна А.М. Етнопсихологія: навч. посіб. Київ : МАУП, 2011. 144 с.
4. Павленко В. М. Етнопсихологія: підруч. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. 448 с.
5. Пірен М. І. Етнопсихологія: підручник. Київ: Університет Україна, 2011. 448 с.
6. Савицька О. В., Співак Л. М. Етнопсихологія. Київ: Каравела, 2011. 264 с.

Допоміжна:

1. Губко О. Психологія українського народу: наукове дослідження у 2-х кн. Кн. 2: Психологічні особливості наших країн у міжчассі Трипілля – сучасна Україна (Олексій Губко). ТОВ «Видавництво друкарня Діло», 2013. 400 с.
2. Капітон В. П. Український етнос у контексті сучасних цивілізаційних процесів (філософський аналіз): монографія. Київ: ДДФА, 2012. 220 с.
3. Коршук Р. М. Етнополітологія: навч. посіб. Київ: Алерта, 2011. 200 с.
4. Психологія мас: навч. посіб. / автор-упорядник Я.Є. Кальба. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2012. 208 с.
5. Сміт Е. Нація та націоналізм у глобальну епоху. Київ: Ніка-Центр, 2013. 278 с.
6. Степико М. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. Київ: НІСД, 2011. 336 с.
7. Семіліт М. В. Етнопсихологічні особливості проектування життєвого шляху особистості. *Проблеми політичної психології: зб. наук. праць*. 2020. Вип. 9 (23). С. 255-258.
8. Ставицький Г. А. Психологічні та соціальні чинники розвитку етнічної самосвідомості в юнацькому віці: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2016. 272 с.

Текст лекції

Вступ

Етнічна психологія — наука про психічну своєрідність людей, які належать до різних етнічних об'єднань (родоплемінних спільнот, народностей, націй). Останнім часом виникла необхідність розвитку етнопсихологічної науки і для потреб практичної психології. Наприклад, знання з етнопсихології необхідні і для психологічного консультування інтернаціональних подружніх пар, і для відродження національних традицій у вихованні, оскільки, як показує досвід, упровадження методів виховання, що не властиві певному народові і не відповідають його психічному складу, може призвести до негативних наслідків. Розширення зв'язків України з іншими державами поставило перед етнопсихологами нову задачу: допомогти ці зв'язки укріпити і зробити їх плідними. Етнопсихолог у цьому контексті має вивчати психологічні особливості спілкування різних націй, таких, наприклад, як психологічна дистанція при спілкуванні, психологія жестів, мистецтво ведення розмови, символіка квітів і кольорів при підношенні дарунків тощо. У сферу свого впливу включив Україну й міжнародний криміналітет, тому тут теж є чимало роботи для етнопсихологів. Крім того, Україна бере участь у розв'язанні етнічних конфліктів за її межами. У цьому випадку допомога етнопсихолога стає незамінною. Усі ці обставини зумовили необхідність знань у сфері науки етнопсихології та подальший розвиток цієї науки.

1. Об'єкт, предмет і завдання етнічної психології.

Етнічна психологія - це галузь психологічної науки, яка вивчає психологічні особливості нації (етносу, народу) та їх представників; закономірності, джерела і чинники національної (етнічної) свідомості та самосвідомості, національний характер, механізми національної (етнічної) ідентифікації та етностереотипізації; психологію міжнаціональних (міжетнічних) відносин.

Об'єктом вивчення етнопсихології є нація, етнос і народ. Тривалий час основною категорією етнопсихології виступав психічний склад нації чи етносу. В зв'язку з цим Г.М. Андрєєва зазначила: "Поняття "психологічний склад нації" є досить складним для операційного визначення. Тому в етнопсихології здійснено не одну спробу відшукати такі еквіваленти до цього поняття, які були б найбільш прийнятними для їх використання в емпіричних дослідженнях. Як синонім до поняття "психологічний склад нації" вживаються поняття "національний характер", "національна самосвідомість" чи просто "національна психологія". Однак введення великої кількості таких понять не вирішує проблеми і лише вносить термінологічні розбіжності, яких не можна допустити". Тому важливим завданням сучасної етнопсихології є з'ясування сутності та змісту її основних феноменів і побудова їх структури на цих засадах. Вивчення структури етнопсихологічних понять відбувається в руслі двох напрямків. Представники першого напрямку до цієї структури включають компоненти, що належать до загальної та соціальної психології (характер, темперамент, почуття, воля і т. ін.). Вивчення певних загальних та особливих

якостей національної психології, національного характеру, які є складовими змісту і форми проявів етнопсихологічних феноменів, мають відношення до другого напрямку. Обидва напрямки заслуговують на особливу увагу.

В сучасній науці існує три основних підходи до розуміння предмета етнопсихології.

Перший підхід є схожим до крос-культурної психології Заходу. Його прихильники вважають етнопсихологію галуззю загальної психології і користуються поняттями та методами дослідження загальної психології. Водночас вони вбачають основну мету етнопсихології у встановленні конкретних проявів особистості, формуванні психічних процесів і станів у представників різних народів.

Другий підхід трактує етнопсихологію як галузь соціальної психології, що вивчає процеси міжетнічної та внутрішньоетнічної взаємодії на груповому рівні. Відмінність цього підходу від першого полягає у тому, що об'єктом його дослідження виступають етнічні спільності, закономірності їх розвитку, психогенезу та взаємодії, а не їх окремі представники.

Третій підхід пов'язує етнопсихологію з етнографією та зосереджується на вивченні культурних особливостей певних націй, етносів і народів та встановленні зв'язків між цими особливостями і національною психологією.

Предметом вивчення етнопсихології виступають:

- особливості поведінки, емоційні реакції, психіка, характер, національна самосвідомість, етнічні стереотипи (за А.С. Бароніним);
- системні зв'язки між психологічними і культурними змінними при порівнянні етнічних спільностей (за Т.Г. Стефаненко);
- психічні риси етносу і його представників, міжетнічна взаємодія і конфлікти (за А.А. Налчаджяном);
- своєрідність прояву і функціонування психіки членів різноманітних етнічних спільностей (за В.Г. Крисько);
- складні процеси духовно-психічного розвитку народу; етнічна, культурологічна, психологічна своєрідність людей, народів, націй, які виокремлюються у ході свого розвитку (за М.І. Пірен).

Області етнопсихології, на відміну від наукових напрямів, виділяються виходячи з того, який предмет дослідження. Але є специфічні області етнопсихологічних досліджень, які виникли на стику цієї науки з деякими іншими областями сучасної науки.

Етнопсихологія еліти. Починаючи з 1980 - х рр. в американській антропології розпочав формуватися новий напрямок - антропологія еліти, тобто «суспільних груп, що володіють владою, престижем або правом контролювати і розпоряджатися. Втім, етнопсихологія еліти як наука може бути більш конкретною і глибокою. Вона повинна дослідити соціально - психологічні та етнопсихологічні аспекти елітарних груп, процеси їх утворення і зміни, шляхи підбору нових членів і т. п. Ця проблематика тісно змикається з соціальною психологією лідерства і може спиратися на вже розроблені в цій галузі концепції. Інша важлива область – етнопсихологія самозахисту етносів. У цій

області етнопсихології обговорюються уявлення про механізми, комплексах і стратегіях етнічної самозахисту на глобальному рівні і на середньому і мікрорівнях етнічних малих груп. Окремими областями етнопсихології є: теорія етнічного (національного) характеру; психологічна теорія етногенезу, дослідження асиміляції і цілий ряд інших.

2. Напрями етнічної психології.

У сучасній етнопсихології виділяють такі самостійні напрями дослідження:

1) порівняльні дослідження етнічних особливостей психофізіології, когнітивних процесів, емоцій, які є невід'ємною складовою відповідних розділів загальної та соціальної психології;

2) культурологічні дослідження, які спрямовані на виявлення особливостей символічного світу, народної культури, ціннісних орієнтацій та культури, що пов'язані з етнографією, фольклористикою, мистецтвознавством та ін.;

3) дослідження етнічної свідомості та самосвідомості. В межах цього напрямку, який належить до соціальної психології, вивчаються соціальні установки, стереотипи, міжетнічні відносини;

4) дослідження етнічних особливостей соціалізації дітей. Цей напрямок має безпосередній зв'язок з соціологією та віковою психологією.

3. Методологічні принципи етнопсихології.

Етнічна психологія, як й інші психологічні галузі, дотримується методологічних принципів, прийняті у загальній психології:

Принцип детермінізму показує причинний обумовленість етнопсихологічних явищ соціальними та іншими факторами, що мають місце в процесі формування тієї чи іншої національної спільноти, які й визначають специфіку їх функціонування і прояви. Для того, щоб правильно осмислити конкретний етнопсихологічний феномен, необхідно зрозуміти національно-специфічні причини і умови його виникнення.

Принцип гносеологічного підходу до аналізу національно-психологічних особливостей людей орієнтує на ретельне вивчення і зіставлення соціально-історичної своєрідності процесів розвитку однієї нації чи народу на відміну від інших; вчить бачити прояв специфічного в їхній психології як результат закономірного поєднання впливу відомих економічних, політичних, соціальних та культурних чинників.

Психологічний принцип єдності свідомості та діяльності озброює етнопсихологію правильним розумінням сутності прояви етнопсихологічних феноменів залежно від закономірностей того чи іншого виду діяльності, до якої залучений представник національної спільноти. З одного боку, очевидно, що загальні закономірності конкретної діяльності народжують схожість у прояві психології суб'єктів її здійснення. З іншого боку, національна самосвідомість, будучи за своїм походженням своєрідним у кожного народу, вносить таке ж своєрідність і в елементи, форми і результати самої діяльності.

Принцип особистісного підходу вимагає при вивченні будь-яких

етнопсихологічних явищ враховувати, що їх носієм завжди виступає, по-перше, конкретна особистість і, по-друге, представник конкретної етнічної спільності, з характерними для них почуттями, думками, ціннісними орієнтаціями і т. д. Але в етнопсихології як окремій науковій галузі існують і власні методологічні принципи. Зокрема, В. Хрущ пропонує принципи, яких потрібно дотримуватися при зіставленні різних націй.

1. Принцип обґрунтованості та достовірності. Національно-психологічні особливості повинні порівнюватись на основі чітко обґрунтованих показників у рамках своєрідності того класу психологічних феноменів, які становлять зміст і структуру певної діяльності. Тобто критерії дослідження повинні бути чітко обґрунтованими.

2. Принцип порівняння та зіставлення значимих величин. Порівнюватись і зіставлятись повинні істотні, значимі величини національної психології, які визначають специфіку функціонування останньої. Крім того, необхідно враховувати і **принцип дослідження етнографічних чинників**. При їх вивченні важливо керуватися конкретно-історичним підходом, який дозволяє розкрити їх історичну та соціально-класову обумовленість.

Основними функціями етнопсихології є:

- 1) гносеологічна, яка полягає в пізнанні закономірностей, що з'являються у психіці суб'єктів етнопсихології;
- 2) описова, яка виявляється у фіксації результатів вивчення етнічних груп спільностей за допомогою певних систем позначень, що визначені в науці;
- 3) прогностична, яка полягає у практиці та теорії прогнозування, що здійснюється на базі етнопсихології;
- 4) культурологічна, яка пов'язана з вивченням етнопсихологією культурних процесів у конкретному етносі;
- 5) комунікативна, яка полягає у вивченні етнопсихологією процесів міжособистісного спілкування представників різних етносів та особливостей їх поведінки;
- 6) етно-політична, яка виявляється у детальному вивченні етнічних процесів в етнічних групах з метою напрацювання рекомендацій щодо безконфліктної політики держави стосовно етнічних груп, які її населяють;
- 7) виховна, яка полягає у вивченні психології представників етнічних груп для формування ефективнішої програми їх навчання з врахуванням виявлених психологічних особливостей.

Завданнями етнопсихології виступають:

- 1) осмислення та узагальнення даних про чинники і джерела становлення національно-психологічних особливостей представників конкретних етнічних спільностей та виявлення на цій основі специфіки розвитку етносів;
- 2) вивчення специфіки мотиваційної сфери національної психології представників етнічних спільностей з метою аналізу своєрідності прояву дійсності, ініціативи, ступеню покладання зусиль та інших якостей, які визначають найвищі показники ефективної діяльності людей;
- 3) дослідження національних характеристик інтелектуально-пізнавальної активності представників конкретної національності, що виявляються в процесі

праці, зокрема, їх логічного рівня, абстрагування, швидкості осмислення, організації ходу інтелектуальних процесів, глибини сприймання, концентрації та стійкості уваги тощо;

4) аналіз та виявлення закономірностей перебігу національних почуттів і специфічних виявів емоційної сфери;

5) вивчення особливостей впливу національних установок на волюву активність: виявлення стійких волевих процесів, своєрідності волевих процесів, своєрідності волевих зусиль, які притаманні представникам тих чи інших етносів;

6) дослідження специфіки комунікативної сфери етнопсихології (людей у процесі спільної взаємодії, спілкування людей у малих групах);

7) порівняльне вивчення національних психологічних особливостей різних народів світу з метою з'ясування закономірностей функціонування національної психології та складання психологічної характеристики, необхідної для взаємин у широкому плані;

8) виявлення специфічних традиційних рис і психологічних особливостей етносів, які пов'язані з релігійною специфікою; етнічних особливостей народів, які мають національні релігії;

9) вивчення політико-правової специфіки в життєдіяльності народів поліетнічних держав з метою узагальнення як негативних, так і позитивних сторін їх життєдіяльності та соціально-психологічного прогнозування їх подальшого розвитку тощо.

4. Етнопсихологія як міждисциплінарна галузь знань

Етнопсихологія пов'язана з багатьма науками, які певною мірою вивчають національні особливості психіки людини та їх спільнот:

- **філософією**, яка методологічно і теоретично осмислює соціальні й частково психологічні особливості етнічних груп та їх представників, передусім націй, і з'ясовує специфіку їх впливу на внутрішньо- та міжнаціональну взаємодію й спілкування між людьми. Представники

різноманітних теорій націй визнають наявність специфічних рис національного характеру та їх особливого поєднання в представників тієї чи іншої етнічної спільноти, що виявляються в поведінці та діяльності людини;

- **соціологією та культурологією**, які вивчають якісні характеристики національних груп як соціальних і культурних спільнот, розробляють соціологічні та культурологічні концепції їхнього розвитку, з'ясовують психологічний зміст і надають пояснення цих феноменів. Соціологія та культурологія досліджують найбільш загальні тенденції й закономірності взаємодії та культурних відносин між різними етносами;

- **етнологією**, що є галуззю наукових знань, яка спрямована на вивчення матеріальної культури, систем споріднення, життєзабезпечення, виховання, соціальної та політичної систем у різних народів; проблем їх етногенезу, етнічності й міжкультурних контактів; розселення етносів, демографічних процесів у етносів; порівняння культурних рис того чи іншого народу.

Етнологія досліджує національні традиції, звички і смаки, специфічні особливості поведінки та дій представників різних етносів, їх психологічні особливості. Зв'язок між етнопсихологією та етнологією настільки тісний, що деякі дослідники вважають етнопсихологію одним з розділів етнології;

- **етнографією**, яка досліджує географічний рівень організації національного буття. Здійснюється геокультурний аналіз - дослідження кола питань, що стосуються зв'язку між національною культурою і простором, у межах якого вона з'являється та розвивається;

- **соціальною психологією**, яка вивчає національні особливості психіки людей як представників конкретних соціальних груп, з'ясовує закономірності їх прояву та функціонування;

- **культурною антропологією**, яка досліджує людину як представника різних культур, національних спільностей. Культурна антропологія вивчає індивіда як члена певної етнічної групи, вважаючи його частиною цілого - конкретної культури як способу життя, що притаманний якому-небудь народу, суспільству;

- **етнопсихолінгвістикою** - галуззю психолінгвістики, що розглядає вплив мови і мислення, що сприяє накопиченню і відображенню історичного досвіду етносу, як провідного чинника розвитку психіки етносу. Етнопсихолінгвістика вивчає національно-культурну варіативність у мовленнєвих діях, операціях, цілісних актах; мовній свідомості; організації процесів мовленнєвого спілкування. Будь-яка мова тісно пов'язана з етнічними, правовими, релігійними формами суспільної свідомості, що мають велике етнічне значення;

- **етнопедагогікою**, яка досліджує своєрідність завдань, методів й прийомів виховання і навчання, що є традиційними для певних народів; порівнює специфіку виховання та навчання в різних народів; вивчає вплив національної психології на виховання і навчання представників яких-небудь етнічних спільностей та закономірності такого впливу.

Етнопсихологія та соціальна психологія. Деякі дослідники розглядають етнопсихологію як галузь соціальної психології, оскільки ці науки близькі за об'єктом і предметом дослідження. Соціальна психологія вивчає процеси розвитку та функціонування суспільної психології та соціальних спільнот (великих і малих соціальних груп), а етнопсихологія - духовно-психологічні риси етносів, їхню специфіку та прояв у всіх сферах діяльності та культури. Виділення етнопсихології із соціальної психології як наукового напрямку пов'язане з особливим інтересом до етнічної свідомості та ідентичності в соціальних стосунках суспільства.

Етнопсихологія та фольклористика. Беззаперечний зв'язок етнопсихології і з фольклористикою. Якщо фольклористика вивчає фольклор різних народів взагалі, то етнопсихологія приділяє увагу архетипам, які зафіксовані у фольклорі.

Етнопсихологія та історія. І нарешті, з історії етнопсихологія бере матеріал про зародження, розвиток, а також зникнення чи асиміляцію певних

етнічних груп: націй, національностей, народностей.

Етнопсихологія та екологічна психологія. Протягом тривалого часу вчені досліджують вплив екології на етнічну психологію. Так, існує чимало робіт, де показано, як довкілля (природа, архітектура) впливає на формування менталітету тієї чи іншої нації.

Існує тісний зв'язок етнопсихології з українознавством, народознавством, фольклористикою та ін. Етнопсихологія розвивається у тісному взаємозв'язку з іншими науками, що зумовлено потребою в об'єднанні зусиль багатьох дослідників з метою вивчення явищ, які є результатом взаємодії, спілкування, взаємин і поведінки людей у складі етнічної спільноти.